

UNIVERSITATEA „BABEȘ – BOLYAI”

Facultatea de Istorie și Filosofie

Teză de Doctorat

RĂZBOINICI ȘI ARMAMENT ÎN DACIA

SEC. II A. CH. – I P. CH.

(rezumat)

Conducător științific

Prof. univ. dr. Ioan Glodariu

Doctorand

Daniel Cioată

Cluj – Napoca 2010

Cuprins

Introducere	1
Cap. I. Istoricul cercetărilor	5
Cap. II. Statutul războinicului în societatea daco-getică	12
Cap. III. Armamentul dacic în reprezentările artistice	68
Cap. IV. Analiza materialului	80
Cap. IV. A. Armamentul ofensiv	81
1. Săbii	81
2. Spade	88
3. Cuțite de luptă	100
4. Pumnale	112
5. Lănci	114
6. Sulițe	122
7. Vârfuri pentru catapulte	127
8. Săgeți	128
IV. B. Echipamentul defensiv	136
1. Coifuri	136
2. Scuturi	140
3. Armuri	148
Cap. V. Concluzii	157
Cap. VI. Catalogul armelor din mediul dacic	176
Bibliografie	310
Anexe	352

Cuvinte cheie: civilizația daco-getică, aristocrația războinică, fortificații, morminte, echipament militar, panoplie

Introducere

Lucrarea de față a fost dedicată studiului echipamentului militar al dacilor, oprindu-ne, însă, și asupra unor probleme mai largi precum organizarea puterii militare, existența unei armate cu un caracter permanent sau temporar, structura acesteia, surprinderea unor ierarhii militare sau a statutului războinicului în cadrul societății daco-getice.

Civilizația daco-getică a cunoscut, la cumpăna secolelor II – I a. Ch., o amplă dezvoltare economică și demografică, completată de o restructurare a vieții social – politice și religioase care au dus la depășirea particularităților tribale și impunerea unei autorități unice.

Având în frunte autoritatea supremă a regelui, în perioada regatului, armata dacică era alcătuită, cel mai probabil, dintr-un nucleu de profesioniști completat de marea masă a luptătorilor proveniți din rândul populației de rând. Stadiul cercetărilor arheologice, concentrate cu precădere asupra fortificațiilor, dar și urmele materiale destul de puține lăsate de locuitorii așezărilor rurale nu permit surprinderea aspectelor sau îndatoririlor militare ale lor .

Acești *specialiști ai armelor* aparțineau, din punct de vedere social, nobilimii sau aristocrației daco-getice fapt pentru care discutarea statutului lor implică o analiză a structurii sociale. Literatura de specialitate românească cuprinde ample dezbateri asupra acestor subiecte, începând cu V. Pârvan, Constantin și Hadrian Daicoviciu, sau mai recent, Zoe Petre, pentru a aminti doar o parte a autorilor care s-au aplecat asupra problemelor sociale ale dacilor bazându-se în special pe interpretarea surselor scrise antice. În ultimii ani o atenție tot mai mare este acordată culturii materiale, obiceiurilor și credințelor, imaginarului transpus într-o serie de reprezentări artistice, în scopul formării unei viziuni cât mai complete asupra aristocrației dacice.

Echipamentul de luptă al războinicilor daci este unul destul de complex cuprinzând, după cum era de așteptat, cele două grupuri principale și anume cel ofensiv și cel defensiv. Intrate în atenția specialiștilor încă de la Vasile Pârvan, armele nu au reprezentat, însă, obiectul unor opere de specialitate unitare, fiind tratate, mai degrabă, în cadrul unor lucrări de sinteză, fapt pentru care am considerat necesară reluarea acestei teme cu scopul prezentării unei imagini de ansamblu asupra întregii panoplii dacice.

Numărul destul de mare de piese de armament publicate (până în anul 2008) a fost cuprins în cadrul unui catalog alfabetic, aflat la sfârșitul lucrării, care conține o serie de informații legate de locul de proveniență, complexul (cu o scurtă descriere), dimensiunile, forma, condițiile de păstrare, datarea (după caz a artefactelor sau a așezării) precum și o bibliografie generală urmată de una dedicată piesei.

II. Statutul războinicului în societatea daco-getică

Imaginea războinicului dac, a celor care aveau ca principală preocupare războiul, sub diferitele sale aspecte, este strâns legată de cea a nobilimii sau aristocrației, ca parte integrantă a societății daco-getice. Analiza structurală a acestei societăți a cunoscut ample dezbateri în literatura de specialitate românească. Interpretările izvoarele antice au dus la conturarea a două linii principale care propun fie o clasificare bipartită, formată din nobili (*tarabostes / pilleati*) și oameni simplii (*comati / capillati*) fie una tip tripartit (*comati* având un statut intermediar între marea nobilime și oamenii de rând), în urma unei paralele cu societatea celtică sau printr-o încercare de transpunere a funcțiilor indo-europene asupra ierarhiilor dacice.

Referitor la atribuțiile elitelor sociale, majoritatea autorilor sunt de acord cu dubla competență – militară și sacerdotală a acestora. La o privire mai atentă apar însă o serie de diferențe de substanță. H. Daicoviciu, A. Bodor, N. Gostar, V. Lica sunt de părere că membri diferiți ai aristocrației exercită atribuțiile respective, în timp ce I. Glodariu consideră că în stadiul actual al cercetărilor nu se poate susține existența unei nobilimi seculare și a uneia religioase. Reformele aduse de Burebista și Deceneu sunt interpretate de Zoe Petre în sensul modificării raportului în cadrul dublei vocații a mării nobilimi prin creșterea rolului sacerdotal, în defavoarea celui militar.

La modul general reiese o împărțire a armatei într-un nucleu de profesioniști (nobilimea) și marea masă a soldaților alcătuită din oameni liberi (în majoritate producători agricoli) dacă se acceptă o structură bipartită. În celălalt caz, apare o categorie nouă, a războinicilor profesioniști, alții decât marea nobilime și subordonată acesteia. Se configurează imaginea unei organizări complexe a armatei, unde regele are drept comandanți direcți pe acei *pilleati*, iar aceștia, la rândul lor, îi au în subordine pe *comati* (războinici prin definiție). Putem presupune existența unor unități militare compuse din ultima categorie amintită și completate cu unități ale oamenilor liberi.

Imaginea războinicului în societatea dacică, așa cum reiese ea până acum, este cea de membru al unei aristocrații cu un puternic profil militar (chiar dacă se acceptă preponderența atribuțiilor sacerdotale ale aristocrației, ele sunt dublate de cele războinice după cum atestă iconografia dedicată războaielor dacice), neomogenă, ocupând un loc important în ierarhia socială și posedând o serie de bunuri economice care-i asigură statutul. Rolul său, pe lângă cel de a participa direct la diferite conflicte, este marcat de poziția pe care o ocupă în cadrul fortificațiilor, fapt care obligă la asigurarea stabilității militare a unui teritoriu precum și administrarea lui, indiferent dacă acestea sunt realizate în scop personal (ca lider local) sau ca reprezentant al unui aparat de stat menit să asigure stabilitatea regatului.

Sursele arheologice ne conduc spre concluzii asemănătoare. Putem vorbi de o aristocrație tribală, cu un puternic profil militar, care-și face simțită prezența din a doua jumătate a sec. II a. Ch. până la mijlocul celui următor. Formele de manifestare ale acesteia pot fi surprinse la nivelul credințelor religioase și al practicilor funerare, care atestă practicarea înmormântărilor într-o perioadă în care populația de rând pare a fi renunțat la astfel de obiceiuri. Analizarea mormintelor tumulare și plane din diferite regiuni ale Daciei a permis formarea unei imagini asupra războinicilor daci, a tipului de armament depus alături și utilizat de către aceștia.

Mormintele tumulare sunt, în mod cert, apanajul unor categorii însemnate din rândul comunității. Ritualurile funerare, organizate de către membri familiei, se adresează atât persoanei decedate (pentru a-l ajuta în viața de dincolo) cât și comunității, celor care participă și înțeleg mesajele acestor ritualuri. Astfel, putem afirma că în cazul celor cu un bogat inventar militar, din care lipsesc, însă, alte piese de prestigiu (Radovanu, Călan, Cugir - tumulul IV, Popești – tumulul II), se dorea sublinierea calităților războinice ale indivizilor, pe când la Cugir – tumulul II și Popești tumulul – IV, sunt evidențiate atât abilitățile militare excelente (prin depunerea unei panoplii complete) cât și posesia unei însemnate averi.

Necropolele tumulare de la Cugir și Popești sunt singurele în măsură să ofere date, pe baza inventarului, referitoare la existența unor ierarhii sociale. În ambele cazuri poate fi surprinsă o selecție a armamentului (dar nu numai) depus în morminte.

Astfel, dacă tumulul nr. II de la Cugir este cel mai bogat, cel cu nr. III conținea o cămașă de zale, piese din argint și de harnașament (topite), tumulul nr. IV avea depusă doar o *sica* și un vârf de lance, iar tumulul nr. I nu avea decât unele accesorii vestimentare și câteva fragmente ceramice. Realitățile surprinse la nivelul unei zone mai vaste de pe teritoriul locuit de daci, se reflectă și la nivel local (prin morminte cu o panoplie completă, unele cu arme mai puține și altele în care a fost depus doar echipamentul defensiv sau nici o armă).

Situația este asemănătoare și în cazul cimitirului de la Popești (pl. LXIII): tumulul nr. IV cuprinde o panoplie completă (vârful de lance este incert, în schimb apar săgețile), ușor diminuată în cadrul mormintelor cu nr. II și III (aici doar echipament defensiv) în timp ce inventarul tumulului cu nr. I nu are nici o armă.

Diferențele amintite pot fi interpretate atât ca rezultatul unei ierarhizări sociale, cât și din perspective complexe, destul de greu de descifrat pe baza cunoștințelor actuale. Personajele, alături de care au fost depuse doar o parte a echipamentului defensiv, din necropolele de la Cugir și Popești, ar avea, la o primă privire, un statut inferior celor cu o panoplie completă. Nu știm, însă, dacă poziția lor socială era echivalentă, spre exemplu, cu cea a indivizilor de la Piscul Crăsani sau Poiana (Gorj), reprezentanți de seamă ai comunităților respective și cu o panoplie asemănătoare.

Probabil tot o poziție inferioară aveau și personajele din tumulii nr. IV și nr. II de la Cugir respectiv Popești, sugerată de un echipament militar incomplet și de lipsa pieselor de harnașament. Ar putea fi vorba de un statut și atribuții militare ce implicau mai puține responsabilități, de o tactică de luptă diferită sau chiar de neîndeplinirea vârstei necesare pentru a deține o panoplie completă.

Contemporane cu mormintele tumulare amintite, în unele regiuni ale teritoriului locuit de daci, au fost semnalate o serie de amenajări funerare plane, de incineratie. Ele se întâlnesc aproximativ în aceleași zone cu cele tumulare.

Transilvania este, de data acesta, destul de bine reprezentată prin cele șase morminte certe de la Hunedoara, Blandiana și Tărtăria, la care se adaugă alte trei morminte incerte de la Teleac și Piatra Craivii.

La sud de Carpați sunt amintite mormintele certe de la Zimnicea, Cepari sau Histria (ultimul atribuit unui mercenar dac) și unele incerte, atestate, pe baza inventarului, la Davidești și Izvoru.

Personajele depuse în aceste complexe funerare au un echipament mult mai sărac, reprezentat, uneori, de o singură armă (*sica*, lancea, sau fragmentul unui coif de bronz). El nu diferă prea mult de cel al mormintelor amintite mai sus.

Necropole sunt întâlnite doar la Teleac și Hunedoara. În această ultimă locație întâlnim și cel mai bogat echipament militar, aparținând unui personaj deus într-un mormânt plan. Armelor ofensive, reprezentate de *sica* și un vârf de lance li se adaugă o cămașă de zale și o serie de fragmente metalice care sugerează prezența unui scut și a unui coif. În cazul celorlalte morminte au fost depuse doar o armă, maxim două dacă includem și vârful de

săgeată sau cuțitul curb, de doar 13,5 cm. Alte patru depuneri funerare, de inhumație de această dată, nu conțin nici o piesă de armament.

Ne întrebăm dacă nu cumva, aceste diferențe, sugerează, o posibilă ierarhizare socială și / sau militară. În același context, raportându-ne la panoplia din mormintele tumulare, cea a individului de la Hunedoara este apropiată de cea de la Radovanu sau Călan. Suntem conștienți de faptul că, la nivelul actual al cunoștințelor, asemenea comparații pot fi considerate, mai degrabă, speculații. Singurele certitudini sunt reprezentate de utilizarea, în epocă, a acestor tipuri de arme, de faptul că nu toți războinicii se bucurau de un echipament militar complet, precum și de dorința de a evidenția statutul social diferit sau abilitățile preponderent militare ale indivizilor depuși în morminte.

Același aspect este valabil și în cazul complexelor funerare din Oltenia. Majoritatea armelor provin din morminte plane de incinerare, însă, multe dintre ele incerte din cauza condițiilor în care au fost găsite. Cel mai bine reprezentate din punct de vedere al echipamentului militar, sunt mormintele (incerte) de la Cornești (spadă, *sica*, lance, scut, pl. LXVII/1-4), Dobrosloveni (spadă, lance, scut, pl. LXVI/7-9), Cetate, Corcova, Orodel (spadă, *sica*, lance LXVII/5-8), Dubova (*sica*, lance, scut) și cele (certe) de la Spahii (M. 11: spadă, lance) sau Corlate (spadă și scut). Necropolele oferă, la rândul lor, foarte puține informații care să permită stabilirea unor raporturi ierarhice din punct de vedere militar sau social între indivizi.

O altă problemă care trebuie amintită este cea a prezenței pieselor de harnașament alături de cele ale echipamentului militar. O statistică realizată la începutul anilor 2000, care cuprinde 155 de morminte din bazinul Dunării de Jos, reliefează prezența acestora, în peste o treime din inventare. Raportul se menține chiar dacă extindem aria de cercetare și la nord de Carpații Meridionali. Este vorba în special de zăbale de tip tracic sau traco-getic și mai rar pinteni sau piese ornamentale. Căii, la rândul lor, își însoțeau stăpânii în viața de dincolo după cum demonstrează oasele incinerate de la Cugir și Hunedoara, sau beneficiază de un tratament special după cum este atestat, spre exemplu, la Șeușa.

Concluzionând cele de mai sus, în această etapă a civilizației dacice, cuprinsă în intervalul dintre mijlocul sec. II a. Ch și jumătatea celui următor, își face simțită prezența o elită războinică ce se abate de la noile reguli privind înmormântările, unii dintre ei preferând (ei sau comunitatea din care fac parte) chiar o serie de amenajări funerare speciale. Se remarcă anumite particularități locale, referitoare la riturile și ritualurile de înmormântare, prin depunerea defuncțiilor în cadrul unor tumuli (în general) dar și morminte plane în nord-vestul Bulgariei, Muntenia sau sud-vestul Transilvaniei și preferința pentru ultimele tipuri de

amenajări în zona de contact cu civilizația celtică. În acest context se remarcă lipsa mormintelor în zona Moldovei.

Unificarea triburilor daco-getice sub un singur rege și aplicarea „reformelor” politice și religioase de către Burebista împreună cu marele preot Deceneu aduc o serie de modificări în cadrul societății dacice, cu urmări importante și asupra domeniului de care ne ocupăm. O parte a aristocrației tribale a participat, alături de regele amintit, la unificarea teritoriului, fiind ulterior integrată în structurile noului stat.

În plan religios se observă extinderea obiceiurilor funerare marcate de lipsa mormintelor și a necropolelor la toate păturile sociale, cu alte cuvinte adoptarea și de către aristocrație, inclusiv după destrămarea regatului lui Burebista, a unor reguli practicate de oamenii simplii de aproape un secol. Pentru zona Moldovei se înregistrează și de data acesta o excepție, aici fiind întâlnite majoritatea mormintelor (tumulare) din această perioadă. Inventarul lor est mult mai sărac, fapt care ilustrează o posibilă renunțare la depunerile unor piese de prestigiu.

Locul liderului local este luat acum de rege care reprezintă, la rândul său, principala autoritate politică – militară sau chiar religioasă (în cazul lui Deceneu și a altor urmași), capabilă din punct de vedere economic să construiască și să întrețină un amplu sistem de fortificații cu ajutorul cărora a reușit să controleze un teritoriu mai mult sau mai puțin întins.

Caracterul războinic al nobilimii este mai bine reliefat ținând cont de o serie de elemente precum îndeplinirea unor funcții militar-administrative, apărarea și organizarea unui anumit teritoriu ca reprezentanți ai autorității regale, cantonarea lor, în calitate de membrii sau conducători ai unor garnizoane militare în interiorul unor fortificații, ocupând cu această ocazie turnurile-locuință sau barăcile din incinta acestora și participarea la luarea deciziilor de război în cadrul sfatului regal.

În ceea ce privește formele de manifestare a statutului social, amintim amplasarea locuințelor (unele de mari dimensiuni) în interiorul spațiului fortificat, pe acropolă sau pe terasele superioare ale așezării, dreptul de a purta arme, însușirea unor produse de prestigiu și lux, de factură locală sau de import, deținerea unei anumite averi personale pe care preferau să o ascundă în caz de primejdii.

O parte a zeilor daci, dintre care se remarcă cel al războiului, au fost reprezentate pe anumite piese din metal prețios sau ceramică, în cadrul unor scene ce aparțin unui imaginar arhaic, aflat la limita dintre mit și realitate. Sistemul de valori promovat aparține unei lumi a războinicilor în care la loc de frunte se situează curajul și agresivitatea, fapt relevat de apelul la o serie de animale de pradă precum vulturul sau felinele. Decorul aplicat pe lamele

pumnalelor de luptă ne duce cu gândul la posibila investire a armelor cu anumite calități magice și protectoare (apelul la diferite zeități solare) sau la permanenta antiteză dintre bine și rău, celest și teluric.

Manifestarea unor particularități regionale poate fi surprinsă în anumite zone precum cea est-carpatică în care statutul social este afirmat prin adoptarea unui comportament funerar demult apus în celelalte regiuni dar lipsit, însă, de orice fast (mormintele tumulare cu inventar sărac). La granița de nordică a civilizației dacice, aflată sub influența lumii germanice, se constată o menținere a ritualurilor funerare caracteristice sec. II – I a. Ch., inclusiv a mijloacelor de manifestare a apartenenței la o anumită categorie socială sau „profesională”.

III. Armamentul dacic în reprezentările artistice

Studiul armamentului dacic beneficiază de existența unor surse iconografice, chiar dacă destul de puține, care, alături de cele literare și arheologice pot oferi o imagine cât mai apropiată de realitatea referitoare la panoplia războinicului dac din perioada secolelor II/I a. Ch. și până la cucerirea romană.

Putem face apel, astfel, la două tipuri de reprezentări artistice, prima dintre ele provenind chiar din interiorul societății daco-getice și adresată, ce-i drept unor reprezentanți ai elitelor locale, însă foarte interesantă din prisma imaginii pe care aceștia doresc să o transmită contemporanilor.

Armele sunt prezente pe o serie de piese de argint, bronz sau ceramică de la Surcea, Polovragi, Lupu, Răcățau sau Iakimovo. Una dintre imaginile care se perpetuează în timp este cea a cavalerului, de altfel cel mai des întâlnită. El este înarmat, de regulă, cu o spadă dreaptă sau poartă un scut de formă ovală.

Ce-a de a doua sursă artistică provine dintr-un cu totul alt mediu și aparține artei figurative romane, minore sau monumentale. Piese de pe pedestalul Columnei lui Traian sau cele de pe monumentul de la Adamclisi sunt considerate a fi cele mai fidele reprezentări ale armelor dacice. Alte reprezentări mai apar și pe monumentul funerar a lui T. Claudius Maximus, pe o plăcuță fragmentară de bronz de la Gârla Mare, pe o serie de monede romane care comemorează victoria asupra Daciei, pe un bloc de marmură găsit la Sarmizegetusa Regia sau pe două inscripții aparținând unor militari ai cohorții *I Aelia Dacorum miliaria equitata* din Britannia.

IV. Analiza materialului

IV. A. Armamentul ofensiv

A. 1. Săbii

Singurul tip de săbii dacice este reprezentat de cunoscutul *falx*, având lama curbă, cu tăișul pe interior și o limbă de mâner dreptunghiulară în secțiune. Au fost publicate un număr de patru exemplare provenind de la Grădiștea de Munte și un exemplar găsit la Viscri. Dimensiunile lor sunt cuprinse între 64 și 87 de cm din care lama măsoară între 64 și 46 cm. De menționat că unele exemplare prezintă un tăiș dublu în zona vârfului. Toate exemplarele cunoscute pot fi datate pe parcursul sec. I – începutul sec. II p. Ch.

A. 2. Spade

Tipul I - spadele de tip celtic au fost preluate în lumea dacică în urma contactelor cu populația celtică. Sunt caracterizate de o lamă dreaptă, cu două tăișuri paralele, având o lungime cuprinsă între 85 și 102 cm și un vârf rotunjit sau ascuțit. Profilul lamei este lenticular, unghiular sau canelat. Teaca acestora prezintă o serie de elemente decorative în partea superioară, o piesă de fixare la curea și o buterolă scurtă și rotunjită, caracteristică La Tène - ului târziu. Au fost găsite aproximativ 28 de piese, în 24 de puncte, concentrate cu precădere în zona Olteniei, sud-vestul Transilvaniei și Muntenia.

Tipul II - spade cu mânerul inelat. Toate cele patru exemplarele publicate provin de la Grădiștea de Munte și se caracterizează printr-un mâner lung (pentru două mâini) terminat la capăt cu un inel, și o lamă dreaptă, cu două tăișuri. Au fost datate la sfârșitul sec. I p. Ch. și începutul celui următor. Analogiile cele mai apropiate, luând ca principală caracteristică orificiul de la capătul mânerului, le găsim în arealul sarmat, unde mânerul era pentru o singură mână. Spadele romane de acest tip sunt utilizate doar de la jumătatea sec. II p. Ch.

Tip III – Gladii

Spade romane întregi sau fragmentare provin din mai multe puncte ale Daciei. Astfel amintim exemplarul de la Ocnița, cel de la Poiana, unde au mai fost găsite și o serie de mânere sau gărzi de spadă și un vârf de *gladius* de la Căpâlna. Probabil tot origini romane au și cele două spade de la Zemplin, una dintre ele păstrând o șampilă cu numele atelierului sau a meșterului. Exemplarul de la Ocnița este unul dintre cele mai timpurii piese militare romane din Dacia (probabil prima decadă a sec. I p. Ch.). prezența lor în mediul dacic fiind pusă pe

seama contactelor militare dintre cele două civilizații, în special cu bine cunoscutele campanii de jaf sau cu războaiele de la sfârșitul sec. I și începutul sec. II p. Ch.

A. 3. Cuțite de luptă

Tipul I (Sica). Cele aproximativ 47 de exemplare de *sica* pot fi clasificate din punct de vedere morfologic în două variante care țin cont de forma dreptunghiulară și cu trei orificii pentru nituri respectiv conică și mai scurtă, a limbii de mâner. Lama, curbă și marcată de un șanț longitudinal (canal de scurgere a sângelui), a fost decorată la unele exemplare cu o serie de motive geometrice și zoomorfe, interpretate a fi simboluri solare și păsări de pradă. Din cauza prezența unui singur tăiș, pe latura concavă a lamei, am preferat utilizarea termenului de cuțit de luptă în detrimentul celui de pumnal, cel din urmă fiind definit atât în dicționarele de termeni arheologici cât și în cele literare de o lamă cu două tăișuri.

Cronologic, *sica*, se întâlnește din sec. IV-III a. Ch. până la cucerirea romană, fiind o armă specifică populației nord-tracice. O medie a dimensiunilor lor ne arată o lungime totală de aproximativ 32 cm și o lungime a lamei situată în jurul valorii de 23 cm, cu un maxim de 50 cm respectiv 35,5 cm și un minim de 24 cm respectiv 18,2 cm.

Tipul II este reprezentat de cuțitul de tip celtic, cunoscut prin cele trei exemplare provenind din siturile de la Costești, Lozna și Cozia.

Tipul III se caracterizează prin lama masivă, dreaptă sau ușor curbată și cu toc la mâner. Exemplarele cunoscute provin de la Costești și Grădiștea de Munte și au fost datate pe parcursul sec. I a. Ch. – I p. Ch. și la sfârșitul sec. I – începutul sec. II p. Ch.

A. 4. Pumnale

Tipul I este reprezentat de un singur exemplar, fragmentar, de la Luncani – Piatra Roșie, având lama dreaptă și lenticulară în secțiune.

Tipul II - *pugio*. Este vorba de cunoscutul pumnal roman, întâlnit în mediul dacic la Racoș, Grădiștea de Munte și Poiana, cărora li se adaugă o teacă găsită la Ocnița. Proveniența lor este asemănătoare cu cea a spadelor romane.

A. 5. Lănci

Probabil cele mai numeroase piese după săgeți, lăncile utilizate în mediul dacic au o formă comună celor din Europa barbară sau romană, fiind clasificate în funcție de profilul lamei. Se remarcă prezența unor exemplare de mari dimensiuni (peste 60 cm) în perioada sec.

II – I a. Ch., de influență celtică unde ele jucau rolul principal de armă de împuns. În ceea ce privește funcția lăncilor, ele sunt destinate pentru lupta de aproape (cele masive), pentru aruncat (de dimensiuni mai mici) sau se pretează pentru ambele funcții. Toate tipurile cunosc o largă răspândire și o utilizare îndelungată.

Tipul I este caracterizat de vârful lung, cu nervură mediană de diferite forme sau grosimi. Cele două variante sunt diferențiate de forma plată, rotunjită (**varianta a.**) sau unghiulară (**varianta b.**) a nervurii mediane.

Tipul II cuprinde vârfuri de lance a căror lamă prezintă un profil lenticular, datorită lipsei nervurii mediane.

Tipul III este reprezentat de mai multe exemplare găsite la Augustin, Craiva, Grădiștea de Munte sau Racoșul de Jos și caracterizate de utilizarea unui manșon în locul tocului de fixare, lama simplă cu profil lenticular sau dreptunghiular.

Tipul IV se caracterizează prin fixarea lamei în interiorul unei despicători speciale a tocului. Singurul exemplar cunoscut a fost găsit la Grădiștea de Munte.

A. 6. Sulițe

Tipul I cuprinde vârfurile de suliță în patru sau trei muchii, fiind împărțite în două variante, în funcție de aceste criterii.

Tipul II diferă de precedentul printr-o îngustare accentuată a zonei dintre vârf și toc. **Varianta b** este reprezentată de un exemplar masiv, găsit la Grădiștea de Munte. Majoritatea pieselor, cu excepția celor mai timpurii, își găsesc analogii foarte apropiate în mediul roman.

Tipul III. În cadrul acestui tip au fost incluse vârfurile de suliță asemănătoare, ca formă, celor de lance, însă de dimensiuni mai mici și utilizate cu precădere ca arme de aruncat.

Dimensiunile sulițelor sunt cuprinse între 12-16 cm, având o greutate cuprinsă între 12 și 112 gr.

A. 7. Vârfuri pentru catapulte

Tipul I are vârful conic și peduncul în patru muchii. Cele două exemplare provin de la Costești și Grădiștea de Munte.

Tipul II prezintă vârful masiv, lenticular, scurt și un toc prelung. Exemplarele au fost găsite la Răcățiu, Costești și Grădiștea de Munte.

A. 8. Săgeți

Din siturile dacice provine un număr de aproximativ 300 de săgeți. Diversitatea formelor a dus la o clasificare a lor în mai multe tipuri, fiecare cu o serie de variante.

Tipul I cuprinde vârful de săgeți cu lama plată, cvasi-triunghiulară, uneori cu nervură mediană și cu toc de fixare. Variante acestui tip sunt determinate de modul în care se termină lama la capetele inferioare și anume rotunjită (**varianta a.1.**), cu un spin / pinten (**varianta b.**) sau cu doi spini (**varianta c.**). De la Poiana și Hunedoara provin unele săgeți asemănătoare ca formă însă cu o nervură mediană reliefată și rotunjită (**varianta a. 2**). Piesele cunosc o largă răspândire, fiind cel mai des întâlnite în perioada sec. I a. Ch. – I p. Ch. Greutatea lor este cuprinsă între 2 și 10 gr., iar analogiile cele mai apropiate se întâlnesc în mediul roman, și mai rar în cel celtic târziu.

Tipul II este reprezentat de săgețile cu trei muchii (fețe). Realizate din fier sau bronz, ele sunt cunoscute încă din epocile anterioare, o parte a lor păstrându-se până în epoca dacică. Cele mai reprezentative sunt vârful de săgeți cu peduncul, din fier, având numeroase analogii în lumea romană.

Tipul III. Săgețile aparținând acestui tip au vârful în patru muchii, corp alungit și peduncul sau toc pentru fixarea în tijă. Dimensiunile lor sunt cuprinse între 4,4 cm și 18 cm. Cronologic sunt datate, în mediul dacic, din sec. II – I a. Ch. până în sec. I p. Ch.. Analogii se întâlnesc în mediul roman.

Tipul IV cuprinde săgețile de formă conică, cu tub, vârful alungit, rotund în secțiune și ascuțit. Diferența dintre toc și vârful propriu zis este mai puțin marcantă. Datarea pieselor se încadrează în intervalul dintre sec. I a. Ch. – I/II p. Ch., iar dimensiunile sunt cuprinse între 3,6 și 10 cm.

Tipul V este reprezentat de săgeți definite de un tub de înmănușare lung (în comparație cu vârful) urmat de un corp și o lamă plată, ascuțită, terminată la capetele inferioare cu două aripioare pronunțate. Sunt foarte rare în mediul dacic, fiind reprezentate de două exemplare găsite la Popești și unul incert la Vlădiceasca.

Tipul VI cuprinde săgețile de os sau lut.

IV. B. Armamentul defensiv

B. 1. Coifuri

Provenind din morminte de incinerare, coifurile din Dacia sunt reprezentate de foarte puține exemplare, găsite în stare fragmentară. Piele găsite la Popești, Chirnogi, Piscul Crăsani, Zimnicea, Poiana (jud. Gorj) și Cugir au fost clasificate de A. Rustoiu în două variante, în funcție de metalul din care au fost confecționate și de forma lor. Astfel, coifurile din primele cinci locații amintite aparțin **variantei a.**, fiind confecționate din bronz și având ca prototip pe cele de tip attic. Exemplarul de la Cugir, lucrat din fier, este realizat după un prototip nord-italic (Port sau Novo mesto), cândva pe parcursul sec. I a. Ch. (**varianta b.**)

B. 2. Scuturi

Scuturile utilizate de daci au o formă ovală, asemănătoare cu cele ale trupelor auxiliare romane. Singurele elemente păstrate sunt piesele din metal, mai exact *umbo* și garniturile care întăreau marginile scuturilor. Partea centrală, denumită cu termenul latin amintit mai sus, are o formă circulară și o calotă semisferică sau conică. Exemplarele cele mai timpurii au fost datate pe parcursul sec. II – I a. Ch. și aparțin unui tip nord – balcanic, fiind preluate sub influența populației celtice. Din sec. I p. Ch se întâlnesc și *umbones* romane, însă cu siguranță, piese de acest tip au fost lucrate și de meșterii daci. La nivel general putem vorbi de un număr de aproximativ 49 de piese aparținând unor scuturi, din care 24 sunt *umbones*. Nu lipsesc nici cuiele utilizate la fixarea acestora din urmă pe placajul de lemn, sau fragmentul unui mâner găsit la Căpâlna.

B. 3. Armuri

Având origini Balcanice sau central europene, cămășile de zale reprezintă tipul de armură cel mai des utilizat datorită gradului de protecție ridicat și a rolului de piesă de prestigiu. În mediul dacic, ele fost găsite într-o serie de complexe funerare de la sudul Dunării la care se adaugă exemplarele de la Cugir, Hunedoara, Poiana (Gorj), Popești și Radovanu. Pentru sfârșitul sec. I a. Ch. și începutul celui următor ele sunt atestate la Moigrad, Malaja Kopađa, Zemplin sau Răcățau. În ultima localitate amintită, în interiorul unui mormânt, alături de fragmentele unei cămăși de zale au fost găsite și trei plăcuțe de bronz aparținând unor *lorica squamata*, cu analogii în mediul sarmat. Foarte probabil este vorba de adoptarea unei armuri mixte, sub influența acestei populații. Alți solzi de lorica de același tip au fost găsiți în cadrul așezării de la Răcățau dar și la Șimleul Silvaniei, la care se adaugă două

exemplare, cu origini romane, de la Divici. Încuietoarea de *lorica segmentata*, găsită la Cetățeni, este pusă în legătură cu războaiele daco-romane. Atestarea unui număr mai mic de cămăși de zale pe durata sec. I – II p. Ch. ar putea fi explicată prin renunțarea treptată la acest tip de protecție sau prin dispariția contextelor (mai exact a mormintelor) din care ele au provenit.

V. Concluzii

Modelul ideal al războinicului dac este reprezentat de liderul local al unui trib sau, ulterior, de personalitatea regelui sub autoritatea cărora se afla întreaga forță militară a comunității. Aristocrația războinică, tribală sau integrată noilor structuri politice, reprezintă principalul nucleu de profesioniști al armatei, care aveau ca principală preocupare activitățile militare după cum o dovedesc sistemul de fortificații sau inventarul depus în morminte. În același timp, ei participau la desfășurarea vieții politice și economice a comunității, făceau parte din sfatul regal, administrau și apărau anumite teritorii aflate în jurul unor centre fortificate unde își aveau reședința împreună cu o garnizoană militară. Locuințele destinate lor erau situate în zonele cel mai bine poziționate, pe terasele superioare ale așezărilor, beneficiind de o serie de amenajări impozante cum sunt turnurile – locuință. În urma campaniilor de jaf sau prin prisma schimburilor comerciale, aristocrația războinică era principala deținătoare și consumatoare de bunuri și produse de lux. Apelul la protecția unor forțe supranaturale precum și modificarea comportamentului funerar pot fi de asemenea surprinse în urma cercetărilor arheologice. De asemenea se poate observa existența unor particularități regionale suprapuse însă de un fond cultural comun.

Echipamentul militar al războinicului dac poate fi cel mai bine surprins în perioada sec. II – I a. Ch. pe baza inventarului funerar. Se poate vorbi de existența unei panoplii „complete” rezervată elitelor și alcătuită din spadă, *sica*, lance, coif, scut și cămașă de zale, o panoplie „standard” din care lipsește coiful și cămașa de zale iar scutul este mai rar atestat și o panoplie „minimă” compusă din asocierea a cel puțin două arme ofensive. Pentru perioada clasică a civilizației dacice reconstituirea echipamentului militar este mai dificil de realizat. Armele atestate acum sunt reprezentate de *sica*, spadele cu mâner inelat, *falces*, lăncile – care nu mai ating dimensiunile celor anterioare, și de diferite tipuri de vârfuri de sulițe și săgeți. La nivelul echipamentului defensiv cel mai bine reprezentat este scutul, constatându-se raritatea cămășilor de zale precum și lipsa coifurilor. De asemenea trebuie remarcată influența destul de puternică a armamentului roman.

Bibliografie selectivă

- Andrițoiu, Rustoiu 1997 Andrițoiu, I., Rustoiu, A. *Sighișoara Wietenberg, Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, București 1997.
- Babeș 1982 Babeș, M., *Dumitru Berciu, Buridava dacică*, SCIVA 33, 2, 1982.
- Babeș 1988 Babeș, M., *Descoperiri funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dacice clasice*, SCIVA, 39, 1, 3-32.
- Bârcă 1997 Bârcă, V., *Echipamentul și armamentul defensiv al geto-dacilor*, Istros, 1997, 83-92.
- Beldiman 1989 Beldiman, C. *Plăcuțe de cuirasă (lorica squamata) în Dacia Preromană*, Carpica, XX, 1989, pag. 125-133.
- Berciu 1981 Berciu, D., *Buridava dacică*, 1, București, 1981.
- Berciu, Popa, Daicoviciu 1964 Berciu, I., Popa Al., Daicoviciu, H., *La forteresse dace de Piatra Craivii*, Celticum, Renne, 1964, pag. 115 – 162.
- Berciu, Popa 1970 Berciu, I., Popa, Al. *Cetatea dacică de la Piatra Craivii*, în Sesiune de Comunicări a Muzeelor de Istorie 1964, I, 1971.
- Bishop, Coulston 1993 Bishop, M., C., Coulston, J., C., N., *Roman military equipment*, London, 1993.
- Bodor 1981: A. Bodor, *Structura societății geto-dace*, în *Studii dacice*, Cluj, 1981, 7-22.
- Brunaux, Lambot 1987 Brunaux, J.-L ., Lambot, B., *Guerre et armement chez les Gaulois, 450-52 av. J.-C.*, Paris, 1987.
- Budinsky-Kicka, Lamiova – Schmiedlova 1990 Budinsky-Kicka, M. Lamiova – Schmiedlova *A Late 1-st Century B.C. --2nd Century A. D. Cemetery at Zemplin*, Slovenska Archeologia, 38, 2, 1990, 245-354.
- Butoi 1974 Butoi M., *Mormânt de incinerare din epoca fierului descoperit la Slatina*, Oltenia, I, 1974, 29-32.
- Căpitanu 1985 Căpitanu, V., *Unelte și arme de fier descoperite în așezarea geto-dacică de la Răcățău, com. Horgești, Bacău*, în *Carpica*, XVII, 1985, p. 41-74.
- Căpitanu 1986 Căpitanu, V., *Raport privind cercetările arheologice de la Răcățău, jud. Bacău, Materiale și Cercetări Arheologice*, 1986, 109-120.
- Cichorius 1986 Cichorius, C., *Die Reliefs der Trajanssäule*, I, Berlin 1986.
- Cichorius 1900 Cichorius, C., *Die Reliefs der Trajanssäule*, II, Berlin 1900.
- Ciugudean 1980 Ciugudean, H., *Mormântul dacic de la Blandiana, jud. Alba*, Acta MN 1980, pag. 425-432.
- Ciugudean, Ciugudean 1993 Ciugudean, D., Ciugudean H. *Un mormânt de războinic dac la Tărtăria*, Ephemeris Napocensis, III. 1993, pag. 77-79.
- Costea et alii 2008b Costea, Fl., Savu, L., Sîrbu, V., Ștefănescu R., Bălos,

- A., *Military Gear in the Dacian Fortress of racoșul de Jos – Piatra Detunată, Brașov County, Omagiu lui Gavrilă Simion la a 80-a aniversare*, Constanța 2008.
- Crișan 1975 I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975.
- Crișan 1978 Crișan, I., H. Ziridava, Arad, 1978.
- Crișan 1980 Crișan, I., H. *Necropola dacică de la Cugir*, Apulum XVIII, 1980, pag. 83-87.
- Daicoviciu 1954 Daicoviciu C., *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București 1954.
- Daicoviciu, 1960: C. Daicoviciu, *Observații privind obștea sătească la geto-daci*, în SCIV, XI, 1, 1960, 135 - 140.
- Daicoviciu et alii 1950 Daicoviciu, C., și colab., *Studiu traiului dacilor din Munții Orăștiei*, SCIV I, 1, 1950.
- Feugère 1993 Feugère, M., *Les armes des Romains*, Paris 1993.
- Florea, Suci 1995 Florea, G., Suci, L., *Observații cu privire la scutul de la Piatra Roșie*, Ephemeris Napocensis, V, 1995, pag. 47-61.
- Florescu 1961 Florescu, F., B., *Monumentul de la Adamklissi. Tropaeum Traiani*, București 1961.
- Florescu 1965 Florescu, F., B., *Das Siegesdenkmal von Adamklissi: Tropaeum Traiani*, ed. 3, București 1965.
- Florescu 1969 Florescu, F., B., *Die Trajanssäule*, Bukarest, Bonn, 1969.
- Gheorghiu 2005a Gheorghiu, G., *Dacii de pe cursul mijlociu al Mureșului*, Cluj-Napoca, 2005.
- Glodariu 1980 Glodariu, I., *Considerații privind organizarea statului dac*, ActaMN, XVII, 1980, 433-439.
- Glodariu, Iaroslavschi 1979 Glodariu, I., Iaroslavschi, E., *Civilizația fierului la Daci*, Cluj Napoca, 1979.
- Glodariu, Moga 1989 Glodariu, I., Moga, V. *Cetatea dacică de la Căpîlna*, București, 1989.
- Glodariu, Moga 1994: I. Glodariu, V. Moga, *Tezaurul dacic de la Lupu*, Ephemeris Napocensis IV, 1994, 33-48.
- Gostar, Lica 1984 Gostar Nicolae, Lica Vasile, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iași, 1984.
- Gumă, Rustoiu, Săcărîn 1997 Gumă, M., Rustoiu, A., Săcărîn, C., *Șantierul arheologic Divici. Cercetările din anii 1995-1996 (raport preliminar)*, în Crc.Arh.Aria Nord-tracă, II, 1997, 373-383.
- Kotigorosko 2000 -2004 Kotigorosko, V., *Necropola așezării fortificate de la Malaja Kopanja*, Sargeția, XII – XXI/1, 200 -2004, 63-69.
- Lenz 2006 Lenz, K.,H., *Römische Waffen, militärische Ausrüstung und militärische Befunde aus dem Stadtgebiet der Colonia Ulpia Traiana (Xanten)*, Bonn 2006.
- Lupu 1989 Lupu, N. *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățănaș*, București 1989.
- Matei, Pop 2001 Matei, Al. V., Pop, H. *Măgura Moigradului – Zona Sacră (sec I î. Hr) și așezare dacică fortificată (sec. I d. Hr.)*, în *Studii de Istorie Antică. Omagiu*

- profesorului Ioan Glodariu, Cluj-Napoca, 2001.
- Măndescu 2006 Măndescu, D. *Cetățeni, stațiunea geto-dacă de pe valea Dâmboviței superioare*, Brăila 2006.
- Moga 1981 Moga, V., *Așezarea și cetatea dacică de la Piatra Craivii, Studii Dacice*, 1981, 103-117.
- Moga 1982 Moga, V., *Morminte dacice de incinerare la Teleac (jud. Alba), Apulum*, 1982, 87-91.
- Moscalu 1977 Moscalu, E., *Sur le rites funeraires des Geto – Daces de la Plaines du Danube, Dacia, N.S, 21, 1977, 329-340.*
- Natea 2008 Natea Gh., *Un pumnal curb dacic din colecțiile Muzeului Național Brukenthal – Muzeul de Istorie Casa Altemberger, Brukenthal. Acta Musei, III.1, 2008, 109-114.*
- Nicolaescu - Plopșor 1945-1947 Nicolăescu – Plopșor, C.,S., *Antiquités celtiques d'Olténie, Dacia XI-XII, 1945-1947 (1948), 17-33.*
- Pârvan 1924 Pârvan, V., *Consideration sur les sepultures celtiques de Gruia, Dacia, I, 1924, pag. 35-50.*
- Peeva, Sharankov Peeva, E., Sharankov, N., *A 1st Century AD Roman Helmet with inscriptions, în Archeologia Bulgarica, X, 2006, 1, 25-33.*
- Petculescu 1994 Petculescu, L., *Roman military Equipment in the Dacian Hill-fort at Ocnîța, în Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten, Lublin/Marburg 1994, 61-78.*
- Petculescu 1998 Petculescu, L., *Roman military Equipment in Dacia in the first Century A. D. , în The tracian world at the Crossroad of Civilisation, II, 1998, p.261-285.*
- Petculescu 2005 Petculescu, L., *Daggers in Roman Dacia, în Corona Laurea Lucia Țeposu Marinescu, 405-412.*
- Petculescu, Nicu 2000 Petculescu, L., Nicu, M., *Echipamentul militar roman din cetatea dacică de la Poiana (jud. Galați), Istro – Pontica, Tulcea 2000, 203-220*
- Petre 2004 Petre, Z., *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți, București 2004.*
- Pic 1906 Pic, J., L., *Le Hradischt de Stradonitz en Boheme; Leipzig 1906.*
- Pinter 2007 Pinter, Z.-K., *Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (secolele IX-XIV), ediția a II – a, revăzută și adăugită, Sibiu 2007.*
- Pippidi et alii 1959 Pippidi, D., M., et alii., *Raport asupra activității șantierului Histria în campania 1956, Materiale V, 1959.*
- Pop, Bejenaru 1995 Pop, H., Bejenaru , I. *Pliantul expoziției Traci și daci la Jimleul Silvaniei, Zalău 1995.*
- Pop, Al. Matei 2001 Pop. H., Matei, Al. *Măgura Moigradului – zona sacră (sec. I a. Ch.) și așezarea dacică fortificată (sec. I p. Ch.), în Studii de Istorie Antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu, pag. 253 – 277.*

- Quesada 1994 Quesada, S. *Machaira, Kopis, Falcata*, J. de la Villa (Coordinator), Dona Ferentes. Homenaje a F. Torrent. Madrid, Ediciones Clasicas, 1994, 75-94.
<http://www.ffil.uam.es/equus/warmas/online/machairakopisfalcata.pdf>
- Rapin 1999 Rapin, A., *L'armement celtique en Europe: chronologie de son evolution technologique du V- e au I –er s. av. J.-C.*, *Gladius*, XIX, 1999, 33-66.
- Rapin 2001 Rapin, A., *Des épées Romaine dans la collection D'Alise-Sainte-Reine*, în *Gladius* XXI, 2001, 31-56.
- Robinson 1975 Robinson, H., R., *The armour of imperial Rome*, Londra 1975.
- Rustoiu 1994 Rustoiu, A. *Observații privind înmormântările tumulare din Dacia Preromană*, în *Studii de istorie a Transilvaniei*, Cluj 1994, 33-37
- Rustoiu 1996 Rustoiu, A. *Metalurgia bronzului la daci*, București 1996.
- Rustoiu 1999 Rustoiu, A., *Importations Celtiques Central – Européennes au sud-ouest de la Transylvanie (II – I siècle av. J.-C.)*, în *Thraco-Dacica*, XX; 1-2, 1999, 189-203.
- Rustoiu 2000 Rustoiu, A., *Mercenari „barbari” la Histria și Callatis în sec. II a. Chr. Interpretări arheologice și istorice*, Istros, 2000, p. 277 – 288
- Rustoiu 2002 Rustoiu, A. *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană*, Clu-Napoca, 2002.
- Rustoiu 2006 – 2007 Rustoiu, A., *În legătură cu datarea fortificației dacice de la Divici (jud. Caraș-Severin)*, *Ephemeris Napocensis* XVI-XVII, 2006 – 2007, 17-30.
- Rustoiu 2007a Rustoiu, A., *About a curved dagger discovered at Pietra Craivii*, *Apulum*, XLIV, 2007, 83-97
- Rustoiu 2007b Rustoiu, A., *Thracian sica and dacian falx. The History of a national weapon*, în *Dacia Felix, Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj-Napoca 2007, 67-82.
- Rustoiu, Sîrbu, Ferencz 2001-2002 Rustoiu A., Sîrbu V., Ferencz I. *Mormântul tumular dacic de la Călan (jud. Hunedoara)*, *Sargetia* XXX, 111-127.
- Rustoiu 2008 Rustoiu, A., *Războinici și societate în aria celtică transilvăneană*, Cluj-Napoca, 2008.
- Schaaff 1988 Schaaff, U., *Keltische Helme (K 100-106)*, în *Antike Helme. Sammlung lipperheide und andere Bestände des Antikenmuseums Berlin*, Mainz 1988, 293-317.
- Shivkova 1983 Shivkova, L., *Das Grabmal von Kasanlak*, West Germany, 1973.
- Sievers 1989 Sievers, S., *Die Waffen von Manching unter Berücksichtigung des Übergangs von LT C zu LT D. Ein Zwischenbericht*. *Germania* 67, 1989, 97-120.
- Sievers 2001 Sievers, S., *Les armes d'Alésia*, în Reddé, M., von Schnurbeim (ed.), *Alésia. Fouilles et Recherches*

- Franco-Allemandes sur les travaux militaires Romains autour du Mont-Auxois (1991-1997)*, 2 – Le meteriele, Paris 2001, 121-210.
- Sim 1997 Sim, D., N., *Roman chain-mail: esperiments to reproduce the techniques of manufacture*, *Britannia*, 28, 1997, 359-371.
- Sim 2000 Sim, D. N., *The making and testing of a falx also known as The Dacian Battle Scythe*, în *Journal of Roman Military Equipment Studies*, 11, 2000, 37-41.
- Sim 2001-2002 Sim, D. N., *Reinforcing a Roman Helmet during the Dacian Wars*, în *Journal of Roman Military Equipment Studies*, 12/13, 2001/2001, 105-107.
- Sîrbu 1993 Sîrbu, V. *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Brăila-Galați, 1993
- Sîrbu, Florea 1997 Sîrbu, V., Florea, G. *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Brăila, 1997.
- Sîrbu, Rustoiu, Crăciunescu 1999 Sîrbu V., Rustoiu A., Crăciunescu G. *Descoperiri funerare din La Tène-ul târziu din zona Porților de Fier*, *Thraco - Dacica XX*, 217-229.
- Sîrbu, Cerișer, Ioan 2005 Sîrbu, V., Cerișer, D., Ioan, R., V. *Un depozit de piese dacice din fier de la Piatra Roșie (sat Luncani, jud. Hunedoara)*, Sibiu 2005.
- Sîrbu, Arsenescu 2006 Sârbu, V., Arsenescu M., *Dacian settlements and necropolises in Southwestern Romania (2nd c. B.C. – 1st c. A. D.)*, *Acta Terrae Septencastrensis V*, 1, 2006, 163 – 186.
- Sîrbu, Luca, Roman, Purece, Diaconescu, Cerișer 2007 Sîrbu, V., Luca, S., A., Roman, C., Purece, S., Diaconescu, D., Cerișer, N., *Vestigiile dacice de la Hunedoara*, Sibiu, 2007
- Sîrbu, Luca, Roman 2007 Sîrbu, V., Luca, S., A., Roman, C., *Tombs of Dacian Warriors (2nd – 1st C. BC) found in Hunedoara – Grădina Castelului (Hunedoara county)*, în *Acta Terrae Septencastrensis*, VI, 1, 2007, 155-177.
- Spânu 2001 – 2002 (2004) Spânu, D. *Un mormânt de epocă târzie La Tene de la Dubova*, *SCIVA*, 52-53, 2001-2002 (2004), pag. 83-132
- Spânu 2003 Spânu, D., *Un posibil inventar funerar Latene târziu din zona Porțile de Fier*, http://www.archaeology.ro/dsh_portile.htm
- Stantchev 2000 Stantchev, D., *Warrior Burial in the Lower Course of the Yantra*, în *Tombes tumulaires de l' Age du Fer dans le Sud-Est de l'Europe*, Tulcea 2000, 35-44.
- Szekely 1982 Szekely, Z., *Un mormânt de incinerare de la Ariușd*, *SCIVA*, 33, 1, 1982.
- Teodor 1980b Teodor, S., *Așezarea de epocă Latene de la Botoșana (jud. Suceava)*, *SCIVA*, 31, 2, 1980, 181-228.
- Teodor, Nicu, Țau 2000 Teodor, S., Nicu, M., Țau, S. *Așezarea geto-dacică de la Poiana, Jud. Galați. Unelte, arme, piese de harnașament și alte obiecte de fier, bronz, lut ars și*

- Thomas 1971 *piatră*, ArhMold, XXI, 1998 (2000), pag. 43-133
Thomas, B., Ed., *Heleme – Schilde – Dolche. Studien über Römisch – Pannonische Waffenfunde*, Budapest 1971.
- Todorovic 1968 Todorovic, J., *Kelti u jugoistocnoj Evuropi*, Beograd, 1968.
- Todorovic 1972 Todorovic, J., *Praistorijska Karaburma*, I, Beograd 1972.
- Todorovic 1974 Todorovic, J. *Skordisci. Istorija i Kultura (The Skordisci. History and culture)*, Novi Sad – Beograd 1974.
- Torbov 2004 Torbov, N., *Chain-mail from Northern Bulgaria (III-I C. B.C.)*, *Arheologia Bulgarica*, VIII, 2, 2004, 57-69.
- Trohani 1975 Trohani, G., *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în așezarea geto-dacică de la Vlădiceasca, jud. Ilfov, în anul 1973*, *Cercetări arheologice I*, București 1975, pag. 151 – 175
- Trohani 1976 Trohani, G., *Săpăturile din așezarea geto-dacică de la Vlădiceasca*, *Cercetări Arheologice București*, 2, 1976, 83 – 134.
- Trohani 1981 Trohani, G., *Contribuții la istoria geto-dacilor din centrul Câmpiei Române*, *Studii Dacice*, 1981, pag. 94 – 102
- Trohani 1997 Trohani, *Așezarea de la Popești, jud. Giurgiu, campaniile 1988 – 1991, secțiunea II*, *Cercetări arheologice*, București 1997, pag. 193 – 219
- Tudor 1968 Tudor, E. *Morminte de luptători din a doua epocă a fierului descoperite la Rastu*, *SCIV*, 19, 3, 1968, 517-526.
- Turcu 1981b Turcu, M., *Cercetări arheologice la Bragadiru*, *Cercetări arheologice în București*, vol. III, 1981, pag. 30 – 46
- Ursachi 1995 Ursachi, V., *Zargidava, Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995.
- Valea, Mărghișan 1969 Valea, M., Mărghișan, L. *Așezarea dacică de la Cozia, Deva, Sargeția*, VI, Deva 1969, 47-53.
- Vanden Berghe 1996 Vanden Berghe, L., *Some Roman military equipment of the first three century AD in Belgian museums*, în *Journal of Roman Military Equipment Studies* 7, 1996, 59-93.
- Vanden Berghe, Simkins, 2001/2001 Vanden Berghe, L., Simkins, M., *Construction and reconstruction of the Titelberg dagger*, *Journal of Roman Military Equipment Studies* 12/13, 2001/2001, 75-84.
- Vasiliev et alii 2002 Vasiliev, V., Rustoiu, Balaguri, E., A., Cosma, C., *Solotvino – „cetate”*, Cluj Napoca, 2002
- Vulpe 1956 Vulpe, R. *Șantierul arheologic Popești*, *Materiale și Cercetări Arheologice*, 1956
- Vulpe 1957 Vulpe, R. *Șantierul arheologic Popești*, *Materiale și Cercetări Arheologice*, III, 1957, 227 – 243.

- Vulpe 1988
 Vulpe, R., *Columna lui Traian. Monument al etnogenezei românilor*, București 1988.
- Vulpe, Vulpe 1924
 Vulpe, R., Vulpe Ec., *Les feuilles de Tinosul*, Dacia, 1, 1924, 166 – 223.
- Vulpe, Teodor 2003
 Vulpe, R., Teodor, S., *Piroburidava, așezarea geto-dacică de la Poiana*, București, 2003.
- Vulpe 1976
 Vulpe Al., *La nécropole tumulaire gète de Popești. Thracodacica* 1, 1976, 193-215
- Vulpe, Căpitanu 1971
 Vulpe, Al., Căpitanu, V. *Une tombe isolee de L' époque Latene a Răcățău*, Apulum IX, 1971, 155 – 164.
- Vulpe, Popescu, 1976
 Vulpe A.I, Popescu, E. *Une contribution archéologique à l'étude de la religion des Gèto-daces*. Thraco Dacica 1, 1976, 217-226
- Waurick 1988
 Waurick, G., *Helme der hellenistischen Zeit und ihre Vorläufer (K 48-53)*, în *Antike Helme. Sammlung Lipperheide und andere Bestände des Antikenmuseums Berlin*, Mainz 1988, 151-180.
- Wozniak 1974
 Wozniak , Z. *Wschodnie pogranicze Kultury Latenskiej*, Wroclaw – Warsaw – Krakow - Gdansk , 1974.